

ULUSLARARASI KIRAAT SEMPOZYUMU

16-18 KASIM 2012 İSTANBUL

TARİHTEN GÜNÜMÜZE KIRAAT İLMİ

DİB
YAYINLARI

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1199

İlmi Eserler: 188

Genel Koordinatör

Prof. Dr. M. Emin Özafşar

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel Salman

Koordinatör

Yunus Akkaya

Tashih

Hacıduran Namlı

Grafik & Tasarım

Ali Çınk

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti

0312 341 92 34

1. Baskı, Ankara 2015

ISBN 978-975-19-6487-8

2015-06-Y-0003-1199

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı

10.03.2014/03

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

KIRAAT EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNDE UYGULANAN METODLAR

Mustafa Atilla AKDEMİR*

Kıraat ehli arasında “Tarîk” ıstılahı yaygın olarak yol, yöntem manalarında kullanılır.

Rivayetten sonraki nakillere izâfe edilmesi ise bilinen en yaygın kullanımıdır. Verş rivayetinde “Ezrak Tarîki” ve Hafs rivayetinde “Fîl Tarîki” gibi.

Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminde uygulamaya yönelik usullere, okunan ve okutulan kıraatlerin sayısına, kaynaklarına ve yaygın olduğu coğrafi alanlara ve daha başka ilgili konulara izâfe edilen “Tarîk”ler de vardır. Bu tarikler, Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminin yapıldığı her coğrafyada birkaç istisnası ile genellikle bilinen ve uygulanan metotlar olarak kabul edilebilir.

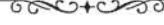
Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metotlar İtibariyle “Tarîk” İstilahının Kullanım Alanları

1. Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretiminde Dersin Sunuluşuna İlişkin Tarikler

Dersin sunuşuna ilişkin tarikler başlığı altında İnfirâd ve İndirâc tariklerini zikredebiliriz.

a. **İnfirâd Tarîki:** Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminde her kıraat ve rivayetin usulü öğrenildikten sonra müstakil olarak okunması ve bu şekilde hatmin tamamlanmasıdır. Her kıraate ve rivayete ayrı hatimler gerektirdiği için Kıraat İlmi tahsili uzun seneler gerektirmektedir. İmam Şâtıbî'nin (ö. 590/1193), Yedi Kıraat öğretimini 21 hatimde tamamlattığı nakledilir. Her imamın ikişer râvîsi için ayrı ayrı hatim yaptırdıktan sonra üçüncü hatmi

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

de imamı temsilen iki râvîyi birleştirerek yaptırmaktaydı.¹ Rivayetin ve ilgili kıraatın hakkıyla öğrenilebilmesi için tercih edilen ve uygulanan bu metot hicrî beşinci asıra kadar tavizsiz sürdürülmüştür.

b. İndirâc Tariki: Okunması ve öğrenilmesi hedeflenen mütevatir kıraatlerin bir hatimde toplanmasıdır.²

'Ali ed-Dabba' (ö. 1380/1960), "Takrîbu'n-Nefî fi'l-Kıraâti's-Seb'î" adlı eserinin "İfrâdu'l-Kıraâti ve Cem'ihâ" bölümünde İndirac uygulamasını yapacak kişinin, her râvînin ayrı ayrı usullerine vakıf olma ve itkan ile uygulayabilme şartını haiz olduktan sonra, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) ifadesine katılarak³ bunu dört şartla yapabileceğinin altını çiziyor.

1. Vakfa riayet etmek.
2. İbtidaya riayet etmek.
3. Vecihlerin edâsını doğru ve güzel bir şekilde yaparak hakkını vermek.
4. Terkipten kaçınmak.

İmam ve râvî tertibine riayet etmek şart olarak zikredilmemekle birlikte uygulamada bu konuya da riayet adet haline gelmiştir.

Dördüncü şart olarak zikredilen "Terkipten Kaçınmak" şartını bir örnekle izah edebiliriz:

﴿فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ﴾⁴ şeklindeki cumhur okuyuşu yanında İbn Kesir'in *nash* ile *آدَمَ* şeklinde ve *raf'* ile *كَلِمَاتٍ* olarak rivayeti bilinmektedir. Ama okuyucu *آدَمَ* şeklinde cumhur okuyuşu ile birlikte aynı anda *كَلِمَاتٍ* şeklindeki İbn Kesir okuyuşunu cem ederse bu terkiib kusurunu işlemiş sayılır. Çünkü bir okuyuşta iki farklı kıraatin icrası, çakışma diyebileceğimiz terkiibi meydana getiriyor ki, bu rivayet disiplinine münâfi bir durum teşkil etmektedir.

İndirâc tariki ile kıraatleri cem etmenin uygulanış keyfiyeti ile ilgili, bilinen dört görüş vardır.⁵

a. Vakıfla Cem': Okuyucu ilk başlamak istediği râvî ile başlar. Âyet sonuna veya seçilen uygun bir vakfa gelince durur. Sonra başa dönerek tertibe göre ikinci okuyuş yapılır. Sonra yine başa giderek üçüncüsü ve hâkeza. Örtüşen

1 İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 195.

2 age, II, 194.

3 age ve yer.

4 Bakara 2/37.

5 İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 194.

rivayetler tekrarlanmaz. Son okuyuşa kadar aynı başlama ve bitiş noktalarına riayet edilir. Bu uygulama Şamlıların ekolü olarak ifade edilmektedir.

b. **Harfle Cem'**: Okuyuş esnasında ihtilafı kelimeye gelince, gideceği âyet sonunu veya durağı beklemeden, mevcut olan farklı okuyuşları peş peşe okuyup bitirmek, son dönüşten sonra devam ederek bir sonraki ihtilafı kelimeye de aynı yöntemi icra etmektir. Birinciye göre daha pratik ve kolay görünmekle birlikte "Harfle Cem" dediğimiz bu uygulama mana bütünlüğünü ve okuyuş ahengini bozduğu için bazıları tarafından tenkit edilmiştir. Bu uygulama Mısırlıların ekolü olarak ifade edilmektedir.

c. **Her iki uygulamanın avantajlarını birleştiren ve İbnü'l-Cezeri'nin de tercih ettiği üçüncü uygulama şöyledir:**

Okuyucu ilk okuyacağı rivayetle başlar. Mana durumu, nefes ihtiyacı ve ihtilaf kesâfeti gibi mülâhazalarla duracağı yeri tayin ederek durur. İkinci okuyuş için başladığı yere dönmeden, durduğu yere en yakın ihtilafı kelimeyi ele alarak, önce ondaki mevcut vecihleri okuyarak bitirir ve sonuncuda durduğu yere gelir. Uygulama bu şekilde, durduğu yerden başa doğru gidilerek ve örtüşen rivayetleri tekrar etmeksizin daha az bir zaman içerisinde bitirilmiş olur.

d. **Âyet ile Cem'**: Hocasına okuyan kişi, başladığı rivayetle âyeti başından sonuna kadar okur. Sonra başa dönerek ikinci rivayeti icra ederken yine âyeti sonuna kadar okur ve ihtilaf bitene kadar uygulama böyle devam eder. Sonra diğer âyete geçilir.⁶

Zikredilen bu uygulamaların artık zamanımızda, Mısır'ı Şam'ı diye bir ayırımı kalmamış, her ikisini birleştiren üçüncü uygulama aşağı yukarı her bölgede daha uygun ve pratik bulunarak yaygınlaşmıştır.

İndirâc uygulamasının yukarıda zikredilen dört şartına riayet etmek kaydıyla, mesleğe vakıf okuyucu cem uygulamasında bazı tasarruflarda bulunabilir. Önce ehl-i kasrı sıralamak veya biri birinin alternatifi olan fetih, taklîl, imâle gibi vecihler arasındaki sıralama gibi tenâsübe dikkat etmek. Bu tercihler meslek uygulamalarında da bir şekilde tezahür etmektedir.

2. Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretiminde Muhteviyatı Esas Alınan Kaynak Eserlere İzâfe Edilen Tarikler

a. **Şâtıbiyye Tarîki**: Müellifi İmam Şâtıbi'nin adına nisbet edilerek "Şâtıbiyye" adı ile meşhur olan eserin adı; "*Hırzül-Emâni ve Vechüt-Tebâni*"dir.

6 age. ve yer.

Yedi kıraat imamı ve ikişer râvisinin usul ve ferş yönüyle okuyuşlarını ihtivâ eden manzum eserdir.

b. Teysîr Tarîki: Yedi kıraatı konu alan eserler arasında Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö. 444/1052)’nin *Kitâbü’t-Teysîr*’ini esas alan metottur.

c. Tabbîr Tarîki: İbnü’l-Cezerî’nin *Teysîr*’deki yedi kıraate ilave olarak üç kıraatı tanıttığı *et-Tabbîr* isimli eserini uygulamada esas alan metottur. İbnü’l-Cezerî bu kitabının muhteviyatını “*ed-Dürratu’l-Mudîe*” isimli eserinde nazmetmiştir.

d. Tayyibe Tarîki: İbnü’l-Cezerî’nin on kıraat ile ilgili telif ettiği *en-Neşr* ve hülâsası olan *Takribü’n-Neşr* isimli eserlerinin muhteviyatını esas alan metottur. Müellif, *Tayyibe* isimli bin beyitlik eserinde bunları nazmetmiştir.

Türkiye’de Kıraat İlmi, medreselerin ilgasına kadar, Dâru’l-Kurrâ’ adı verilen ihtisas medreselerinde tahsil ediliyordu. Öğrenci, burada önce hızını tamamlar, sonra tecvîd ve kıraat öğrenimine başlardı.⁷

Kaynaklarından istifade ederek, ideal bir kıraat ilmi tahsilini tamamlayabilmek için, bu işin mütehassısları, başta hafızlık ve iyi bir seviyede arapça bilgisi olmak üzere birtakım önbilgileri tavsiye etmişlerdir.⁸ Dâru’l-Kurrâ’ların yüklendiği misyon, işte bu noktada önem arz etmektedir.

“*Umdetü’l-Hullân*” müellifi Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1858), daha geçtiğimiz asrın başlarına kadar “Dâru’l-Kurrâ’lardaki kıraat ilmi müfredatıyla ilgili olarak bakınız *Zubru’l-Erib* adlı eserinde ne diyor: Ülke-mizde Kıraat öğretimi ile ilgili müfredatı belirleyen kişi ve kurumların bu ifadelerle özellikle dikkatini çekmek istiyorum. “Şâtibi’nin yedi kıraate dair *Harzül-Emânî* adlı kasidesi ile İbnü’l-Cezerî’nin on kıraate dair *Tayyibe*’si,⁹ ve yine İbnü’l-Cezerî’nin yediyi ona tamamlayan üç kıraatle ilgili telif ettiği *Dürré*’si, şerhleriyle birlikte okutulmuş, nazım halinde olan bu üç eser genellikle ezberlenmiştir.”¹⁰

Bugün ise, bildiğimiz kadarıyla metin üzerinden kıraat öğretimi birkaç özel gayretten başka bir yerde uygulanmamaktadır.

Ayrıca memleketimizde kıraat ilminin en verimli dönemlerini yaşadığı hicrî XII. ve XIII. asırlarda, az önce zikredilen eserlerin de içinde bulunduğu

7 Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 22-23.

8 *es-Safâkusi*, *Gaysü’n-nef*, s. 19-23; *Muhammed Emin Efendi*, *Zubru’l-erib*, vr. 41b-45a.

9 Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s. 23-24.

10 Muhammed Emin Efendi, *Zubru’l-erib*, vr. 42a.

temel kaynaklardan istifade ile İstanbul'da şekillenen tarîk ve mesleklerin de muhtevasını yansıtacak şekilde kıymetli eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerin bir kısmında, öğrenimi daha pratik hale getirici birtakım usuller geliştirilmiştir.

Zübdetü'l-İrfan ve şerhi *Umdetü'l-Hullân* işte bu dönemin iki önemli telifidir. Her iki eserin de gördüğü rağbet günümüze kadar devam etmiş, halen de ülkemizde kıraat ilmi eğitim ve öğretiminde istifade edilen temel kaynaklar olma özelliğini muhafaza etmektedir.¹¹

Doktora tezi olarak tahkikine çalıştığımız *Zübdetü'l-Irfan*'ın müellifi Abdu'l-Fettah Paluvî (h. XII. asır), yedi kıraat imamı ve râvileri için İmam Şâtıbî'nin *Hırzül-Emânî* kasidesindeki, üç kıraat imam ve râvileri için ise Hamdullah b. Hayreddin Efendi (ö. 960/1552'den sonra)'nin *Füyûdu'l-İtkân*¹² kitabında kullandıkları remizleri tercih etmiştir. On kıraatın ferş ve usulünü, kolay ve kendine has bir metotla izah etmiştir.

Bu yüzden, Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminde muhteviyatı esas alınan kaynak eserlere izafe edilen tariklere, bize has olarak, "*Zübde Tarîki*" ni de eklemek yerinde olur kanaatindeyim.

3. Okuyuşların Nisbet Edildiği Zevâta ve Sayılarına İlişkin Tarikler

Senedi ve yapısı itibariyle incelenerek bir araya getirilen kıraatler, ayrıca nisbet edildikleri imamlara göre de "yedi kıraat", "on kıraat" ve "on dört kıraat" şeklinde adet tasnifine tabi tutulmuşlardır.

Kıraatleri tahkik eden âlimler, uygulamada her kıraat imamı için iki râvî ve her râvî için de iki tarîki yeterli görmüşlerdir. Bununla birlikte bazılarında, isnat gereği olarak farklı durum görülebilmektedir. Ayrıca imam-râvî-tarîk konumunda bulunan zevât, birbirlerinden doğrudan nakil yapmamış da

11 Bk., Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, s. 275.

12 Müellif Hamdullah b. Hayreddin tablo ve şemalar yardımı ile on kıraati izah ettiği eserinde, yedi kıraat imamı ve râvileri için eş-Şâtıbî'nin remizlerini kullanırken, üç kıraat imam ve râvileri için ise kendine has remizler kullanmıştır. Müellif çizdiği tabloları kare şeklinde hanelere bölmüş, sûre tertibine göre her haneye ihtilaf konusu kelimeyi koyarak, okunuş şeklini ifade eden ıstılahı ve kâ-rilerinin remizlerini belirtmiştir. Aynı hükmü ve izâhı gerektiren lafızlar geçtikçe, tekrardan ve uzun ifadeden kaçınmak için, "önce geçtiği gibi", "şimdi geçtiği gibi" veya "önce, az önce zikredildi" manalarına gelen ıstılahlar kullanmıştır. (كما مر، می، ذکر قبل أو قبیل، قریبا، gibi). Ayrıca lafızların Mesâhif-i Osmâniye'ye göre durumlarını belirtmiş, cüz, hizib ve aşr gibi bölümleri gösteren işaretler koymuştur. Eserin bu yönleriyle, daha sonra *Zübde* müellifine örnek olduğunu görüyoruz. (Hamdullah Efendi, *Füyûdu'l-İtkân*, Mukaddime, vr.2a-2b).

olabilirler. Bu durumda isnat halkalarında, aralarında bir veya daha çok kimsenin bulunması mümkündür.

Okuyuşların nisbet edildiği zevâta ve sayılarına ilişkin, yaygın olarak bilinen ve öğretimi sürdürülen üç tarîk vardır. Bunlar Seb'a, Aşera ve Takrîb Tarikleridir.

Bu tarikleri oluşturan ve kıraat, rivayet ve tarîk mertebelerinde yer alan zevâtın isimlerini tebliğimizin hacmini düşünerek burada zikretmiyoruz.

a. **Seb'a Tarîki:** Yedi kıraatı konu alan kitaplar arasında, özellikle ed-Dânî'nin *Kitâbü't-Teysîr*'i ve eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sini esas alarak, uygulamayı bunların muhteviyatına göre yapmayı öngören metottur.¹³

b. **Aşera Tarîki:** Seb'a tarîki kaynaklarına, İbnü'l-Cezerî'nin üç kıraatle ilgili *et-Tabbîr* ve *ed-Dürra* isimli eserlerini ilâve ederek, uygulamayı bunların muhteviyatına göre yapmayı öngören metottur.¹⁴ On kıraat imamı ve ikişer râvisinin okuyuşu esas alınır. "Aşru's-Sugrâ" da denir.

c. **Takrîb Tarîki:** Aşera tarikinde yer alan imam ve râvî nakillerine ilaveten, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve hülâsası olan *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerinde zikrettiği tarikleri de esas alan metottur. Müellif, *Tayyibetu'n-Neşr* isimli eserinde bu muhteviyatı nazmetmiştir. "Aşru'l-Kubrâ" da denir.

2. Öğretim Usulünün Yaygınlık Kazandığı Bölgeye İzâfe Edilen Tarikler: Megâribe, Meşârika, Irakıyyîn, Mısır ve İstanbul Tarikleri gibi.

a. **Megâribe Tarîki:** Hicaz, Şam, Mısır ve Mağrib ülkelerinde önceden beri yerleşik bir şekilde uygulanan Şâtibiyye tarikine, râvî ve kaynaklarının nisbet edildiği ve yaygın olarak uygulandığı bölge olması itibariyle "Megâribe" ekolü de deniyordu.¹⁵

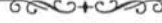
b. **Meşârika Tarîki:** Genellikle Basra, Kûfe veya yakın geniş çevresine mensûbiyetlerinden dolayı "Meşârika" olarak tanınan râvî ve kaynaklara isnat edilmesi ve bu bölgede yaygın uygulama bulmasından dolayı bu ekole "Meşârika Tarîki" denmiştir. "İslambol Tarîki" veya "İrâkıyyîn Tarîki" tesmiyeleri ile aynı ekol kastedilir.¹⁶

13 Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, s. 4.

14 Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, s. 4.

15 Bk., Muhammed Emin Efendi, *Zubru'l-erîb*, vr. 213b-214a.

16 age., vr. 213b.

c. **İstanbul Tarîki:** Önceleri “Teysîr Tarîki” denirdi. Çünkü *Teysîr* ve *Tabbîr* zeminine, *Şâtıbiyye* ve *Dürre*’den usulüne muvafık olan hususlar ilave edilerek metodu, bu esas ve sıralama üzerine bina edilir. Hicrî bin yıllarından itibaren “İslambol Tarîki” olarak anılmaya başlamıştır. “İrâkıyyîn Tarîki” olarak ta ifade edilmiştir.¹⁷

Özellikle bu coğrafyada «İstanbul Tarîki» olarak anılmaya başlamasının temelinde, ülkemizdeki kıraat ilmi faaliyetlerini canlandıran şu hadise vardır:

Kânûnî Sultan Süleyman, Nâsıruddîn et-Tablâvî (ö. 966/1558)’nin¹⁸ damadı olan Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1597)’yi Mısır’dan İstanbul’a davet etmiş ve bu iş için de sadrazam Sokullu Mehmet Paşa (ö. 987/1579)’yi görevlendirmiştir.

Sokullu bu zâta Reîsü’l-Kurrâ’ unvanı vererek Eyüp Sultan Camii’nde imâmete tayin etmiş ve cami yanındaki Dâru’l-Kurrâda müderrislikle görevlendirmiştir. Meşhur Osmanlı kıraat âlimlerinden Evliyâ Muhammed Efendî (ö. 1044/1634), Muhammed b. Ahmed el-‘Avfî (ö. 1050/1640) ve Dersiâm Muhammed Efendî (ö. 1054/1644) hep onun rahle-i tadrîsinden yetişmişlerdir.

d. **Mısır Tarîki:** Önceleri “Şâtıbiyye Tarîki” denirdi. Bu tarikte de *Şâtıbiyye* ve *Dürre* zeminine, *Teysîr* ve *Tabbîr*’den usulüne muvafık olan hususlar ilave edilerek metodu, bu esas ve sıralama üzerine bina edilir.¹⁹

İstanbul Tarikinin öncüsü Ahmed el-Mesyerî’nin İstanbul’a gelişinden yaklaşık bir asır sonra, 1088/1677’de bir büyük kıraat âlimi daha İstanbul’a davet edilir. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Mısır’da vali olduğu sırada tanıdığı büyük kıraat âlimi Ali el-Mensûrî (ö. 1134/1721)’yi²⁰ sadrazam olunca İs-

17 age. ve yer.

18 Bu zâtın adı Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlim b. Ali Nâsıreddîn et-Tablâvî’dir. Yaşadığı dönemde, Mısır’da İslamî ilimlere engin vukûfiyeti ve okuttuğu bütün dersleri ezberinden verdiği nakledilmektedir. Bir asra ulaşan bereketli bir ömürden sonra 966/1558 yılında vefat etmiştir.

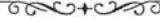
Kıraat ilmini Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1519)’den almıştır. Bu sahada yetiştirdiği birçok talebe arasından en meşhurları Şehâzetü’l-Yemenî (ö. 970/1562)’den sonra ve Ahmed el-Mesyerî (1006/1597)’dir.

Eserleri arasında; Ömer b. Muzaffer b. el-Verdî (ö. 749/1348)’nin Şâfi fikhında yazdığı beş bin beyitlik *el-Behcetü’l-Verdiyye*’sine iki şerh, *Bidâyetü’l-Kâri fi Hatmi Sahibi’l-Buhârî* ve *Mürşidetü’l-Müşteğlîn fi Ahkâmî’n-Nûni’s-Sâkineti ve’t-Tenvîn*’ini sayabiliriz.

(el-İslambûlî, *Mürşid*, Zikru Terâcimi’ş-Şuyûh ve Menâkıbihim, vr.64a-64b; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, X, 17; el-Mersafî, *Hidâyetü’l-Kâri*, s. 717).

19 Bk., Muhammed Emin Efendi, *Zubru’l-erib*, vr. 213b

20 Ali b. Süleyman b. Abdullah el-Mensûrî isimli Mısır’lı bu büyük âlim Kahire yakınlarındaki el-Mensûra kasabasında doğdu. On yaşında hâfızlığını tamamladı.

tanbul'a davet etmiş ve Çemberlitaş'ta bulunan Köprülü Dâru'l-Hadisi'nde ve Kütüphanesi'nde görevlendirmiştir.²¹

Yaklaşık bir asır ara ile İstanbul'u teşrif etmiş olan Ahmed el-Mesyerî ve Ali el-Mensûrî, Seb'a Tarîki, Aşera Tarîki ve Takrib Tariklerinin uygulamasında, özellikle ülkemizde takip edilen meşhur iki ekolün öncüsü oldular.

Bu tariklere kaynaklık eden eserler müşterek olmakla birlikte, öncelik sıraları her iki ekole göre değişiyordu.

Zamanla her ekolde, bilhassa takrib tarîki uygulamasında kendini gösteren, vecihlerin takdim-tehir, tercih ve terk gibi hususlarında ikişer meslek benimsenmişti.²²

İstanbul Tarikinde İtilâf Mesleği ve Sûfî Mesleği, Mısır Tarikinde ise Mütkın Mesleği ve 'Atâullah Mesleği bu coğrafyaya ait ekoller olarak ortaya çıkmış oldu.²³

2. Uygulamada Esas Alınan Med Ölçülerine Göre Tarikler: Mertebeteyn ve Erbaa Merâtib Tarikleri gibi.

Med mertebeleri konusu, yukarıda bahsi geçen tarîk ve mesleklerinin, mertebe ölçülerinde farklı tercih yaptıkları, menşe-i ihtilaf olan hususlardan

dı. Kıraat ilmini hocası Sultan el-Mezzâhî (ö. 1075/1664)'den bütün tarikleriyle okudu. Yine bu zâtın talebeleri olan, Büyük Muhammed ve Küçük Muhammed olarak bilinen Magrib'li iki hocadan da ders aldı. Ayrıca Ali b. Nûriddin eş-Şubrâmelsî (ö. 1087/1676) ve Muhammed el-Bekârî'den (ö. 1104/1692) de bütün tarikleriyle icâzet aldı.

Hilâfet merkezi İstanbul'a geldikten sonra, 1090/1679 senesinde önce Belgrad'daki Köprülüzâde Ahmed Paşa medresesinde şeyhu'l-kurrâ'lîğa tayin oldu. 1100/1688'de İstanbul'a dönerek reîsü'l-kurrâ' ve müderris olarak göreve başladı. Bereketli, doksan yıllık bir ömürden sonra 1134/1721'de Üsküdar'da vefat etti. Eserlerinden;

* *Tabrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tariki tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraâti'l-'aşr.*

* *Raddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd.*

* *Hallü mücmelâti't-tayyibe* (1107/1695 tarihinde 1097 beyit halinde yazılmıştır).

* *Risâletü me'seleti'l-ân.*

* *el-Ferâidü'l-vefiyye mâ lem tabvuhu'l-elfiyye* (Nahiv).

* *Urcüzetü'n-nasriyye fi'l-elfâzi'l-müenneseti's-semâ'riyye*'yi sayabiliriz.

(el-Mensûrî, *Rasâil*, Nr.5, vr.253a-339b, Nr.626, vr.1b-24b; el-Mensûrî, *İcâzet*, vr. 95b; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, s. 7-8; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 104; Tobay, *Yusuf Efendizâde*, s. 39-40).

- 21 Muhammed Emin Efendi, *age.*, s. 6-8; Yüksel, *Ulümü'l-Kur'an kaynaklarından İbnü'l-Cezerî ve Tayyibesi*, s. 20-22.
- 22 Muhammed Emin Efendi, *Zubru'l-erib*, vr. 214a.
- 23 Paluvî, *Zübde*, Tarîk ve Meslekler Bahsi.

biri olmuştur. Bu mevzuda, Mertebeteyn ve Erbea Meratib tabirleri ile ifade edilen iki uygulama görülmektedir.

a. **Mertebeteyn Tariki:** Kasır miktarının üzerinde med mertebesi olarak sadece Tevassut ve Tül'u öngörür.

b. **Erbe'a Merâtib Tariki:** Kasır, Tevassut ve Tül'ün aralarına birer mer-tebe daha ilâve ederek, Fuveyka'l-Kasır, Tevassut, Fuveyka't-Tevassut ve Tül ıstılahları ile ifade edilen dört mertebeyi öngörür.²⁴

Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminin tarihsel sürecinde, öğretim metotları ve yöntemleri, diğer ilimlerde olduğu gibi birtakım etkenlerle değişim ve gelişim göstermiştir. Dönemlerin şartlarına ve farklı coğrafyalardaki sosyal yapıların ilim ve kültür düzeylerine bağlı olarak, kıraat ilmi öğreticileri ve talebeleri de kendilerine uygun gördükleri birtakım metotları benimsemişler, geliştirmişler veya yerelleştirmişlerdir.

Kıraat İlmi eğitim ve öğretiminde yakın dönemde ve günümüzde uygulanan belli başlı metotları ve önemli hususiyetlerini ele alırken, bu alanda tarih boyunca iki önemli coğrafyayı nazara alarak yapmaya çalışacağız, Türkiye ve Mısır.

Türkiye, buradaki bilim adamlarının çoğunu öncelikle ilgilendirdiği için, sonra da diğer coğrafyalardan çok kolay ayırt edilebilen kendine has eğitim ve öğretim metotları ve okuyuşu olması nedeni ile değerlendirmelerimizin tarafı olacak.

Mısır ise günümüzde de olduğu gibi kıraat ilminde yetiştirdiği ilim adamları ve eserleri ile farklı coğrafyalarda bu ilmin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması hususundaki şöhreti ve iddiası nedeni ile değerlendirmelerimizin diğer tarafı olacak.

Kıraat Öğretiminde Hoca ve Talebenin Dersi Sunuşuna İlişkin Tarikler, eskiden beri "Sema", "Arz" ve "Edâ" tarikleri olarak bilinir.

"Sema" öğrencinin dersini hocasından dinleyerek öğrenmesidir.

"Arz" öğrencinin dersini hazırlayıp öğrendikten sonra hocasına arz etmesi okumasıdır.

"Edâ" ise; Kıraat öğretiminde Sema ve Arz yöntemlerinin bir arada uygulanması şeklinde mutalaa edilir. İbn-i Mücahid'in ifadesiyle: Hocasından duyduğunu aynen muhafaza ederek, hakkıyla arz etmektir.²⁵

24 Bk., el-Bennâ, *el-İthâf*, I, 158-159.

25 İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s.45.

Bu tarikler, dönem ve bölgelere göre ve öğrencilerin tercihlerine paralel olarak biri birinden farklı uygulamalarla yerleşme özelliği de göstererek sürdürülmüştür.

Seb'a, aşera ve takrîb tariklerinin uygulanışında takip edilen usuller, daha önce de zikrettiğimiz gibi memleketimizde de uygulanmış, fakat zaman ve şartların etkisi ile farklı yöntemlere de başvurulmuştur. Son dönemlerde, kıraat okumak isteyen ve sayıları gittikçe azalan öğrencilerdeki donanım eksikliği, Arapçanın yeterli düzeyde öğrenilmemesi, kaynak metinlerin ezberinin ihmal edilmesi vs. gibi etkenler, kolaycı ve müsamahalı yöntemlere de zemin hazırlamıştır.

Seb'a tarihinin, yedi imam ve ikişerden on dört râvîsi ile muhtevâca diğerlerinden daha az olması, **indirâc usulü** dediğimiz toplu uygulamada, kıraat vecihlerinin sıralanabilmesine imkân vermektedir. Bu yüzden seb'a tarihinin öğreniminde, **kürrâse yöntemi** olarak adlandırılan, vecihlerin şematik sıralamasının yapıldığı defter takibine gerek duyulmamıştır. Aşera tarihinin, on imam ve ikişerden yirmi râvîye çıkması, takrîb tarihinde buna ilâveten, râvî tariklerinin de devreye girmesi, indirâc metodunu kolaylaştırıcı bir yöntem arayışı neticesinde kürrâse takibine başvurulmuştur. Her tarîk ve mesleğin, bu ihtiyaca cevap olarak, kendi yöntemine göre hazırladığı ve hocaya arz edilmek suretiyle onaylanmış kürrâse çalışmaları, özel ve genel kütüphanelerde mevcuttur.

Kürrâse usulünde, talebe nadiren vecihleri kendi hazırlanarak sıralamakta, çoğunlukla da daha önceden hazırlanmış ve arz edilmiş mevcut nüshalardan fotokopi çekerek, zahmetsiz bir şekilde kendine bir nüsha edinmektedir. Bu defterlerden okumak suretiyle hatim yapılarak kıraat icazeti alınmaktadır. Bu yöntemin, kıraat ilmi meselelerine, usul ve ferşu'l-huruf'a vukûfiyeti ve mesleğin hakkını vererek öğrenci yetiştirebilmeye ne kadar imkân ve ehliyet sağladığı tartışılmalıdır.

Yetiştirdiği hocalarla kıraat eğitim ve öğretim metodunu diğer coğrafyalarda da yaygınlaştıran Mısır örneğinde durum şöyledir:

Kıraat Eğitiminin temeli Ezher'e bağlı "Ma'hedü'l-Kıraat" denen okullarda atılmaktadır. 8 yıllık eğitim 3 bölümde tamamlanır. Her bölümün ayrı ayrı muadeleti vardır;

1. **Tecvid Bölümü:** 2 yıl sürer. "Tuhfetü'l-Etfal" ve "Mukaddimetü'l-Cezeriyye" metinleri ezberletilerek Hafs Rivayetinde Tecvid öğrenimi yapılır.
2. **Kıraat Bölümü:** 3 yıl sürer. "Şâtıbiyye" ve "Dürra" metinleri ezberletilerek, "Aşru's-Sugrâ" kapsamında "On Kıraat" eğitimi yapılır.

3. İhtisas Bölümü: 3 yıl sürer. İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibe" si ezberletilerek, "Aşru'l-Kübrâ" kapsamında "On Kıraat" eğitimi yapılır.

Son dönemlerde bu kurumlarda da bir rehavet ve zafiyet olduğu ve bunun mezunlara yansıdığı görülmektedir. Okul dönemi veya mezuniyet sonrası bir hocadan müşâfêhe ederek kendini yetiştiren ve icazet alan öğrenciler ehliyet konusunda daha güvenilir kabul edilmektedirler.

"Ma'hedü'l-Kıraat" okullarına kaydolabilmek için Hafızlık şartı aranmaktadır. Müfredatta temel Tecvid ve Kıraat derslerinin yanında ilk iki bölümde Garîbü'l-Kur'an, Şafî Fıkhı, Hadîs, Tevhîd, Siyer, Sarf Nahiv, Tefsir, Rasmü'l-Mushaf, Arûz ve Kafîye dersleri verilmektedir. İhtisas bölümünde ise ilave olarak Tevcîhü'l-Kıraat, Addü'l-Ây, Rasmü'l-Mushaf ve Arapça, Edebiyat, Hadis ve Tefsir derslerinin daha seviyeli kaynakları okutulmaktadır. Metin dersi üç ayrı hoca ile yapılmakta, ezber için bir hoca, şerh için bir hoca ve uygulama için ayrı bir hoca görev yapmaktadır.

"Ma'hedü'l-Kıraat" mezuniyetinden sonra Kıraat Eğitimi sürdürmek isteyen öğrenci, "Tanta" şehrindeki "Kur'an-ı Kerim Fakültesi" ne devam eder. Buradaki ihtisas eğitimi 4 yıl sürer.

Buradaki müfredat ise şu ihtisas alanları ile ilgilidir:

"Aşru's-Sugrâ" ve "Aşru'l-Kübrâ" tarikleri ile mütevatir kıraatlerin nazarî ve pratik öğrenimi, Şâz Kıraatler ve Tevcihleri, Tarîk vecihlerinin Tahfîrâtı, Vakıf ve İbtida İlmi, Fevâsıl İlmi, Tevcîhü'l-Kıraat, Kur'an ve Kıraat Tarihi, Mushaf Tarihi, Rasmü'l-Osmânî ve Dabtü'l-Mushaf, Nahiv ve İ'rab, İ'câzû'l-Kur'an, Arap Lehçeleri ve İlmü'l-Asvât gibi konulardır.

Gerek kurumsal ve gerekse özel eğitimde indirâc metodu ile kıraatleri cem ederek okuma aşamasına gelen öğrenci, hafız olması şartının yanında, daha önce en az bir rivayette hatim yaparak kendini hazırlamış olması gerekmektedir. Bu hatmi, bazı hocalar yüzünden okumaya müsaade ederken, bazıları ezberden okuma şartı koyarlar.

Dersi önceleri infirad ve sonraları indirâc metodu ile ezberinden hocasına arz eden talebe, hocasının gerekli gördüğü ve sorduğu yerlerde ilgili metinlerle istişhadda bulunur, ezberinden hocasına arz eder. Yeterli hazırlığı yapmayan talebe dersini geçemez.

Son olarak, Kıraat ilmi eğitim ve öğretiminde önemli bir konunun altını çizerek bitirmek istiyorum. Hangi tarîk ve metot kullanılırsa kullanılsın okumaya başlamadan önce mutlaka sağlam bir usul öğrenimi aşaması tamamlanması gerekir. Her kıraatin ve rivayetin usulü tek tek öğrenilmeli

aralarındaki ihtilaf noktaları tespit edilmelidir. Bu aşama halledildikten sonra “Ferşü'l-hurûf” dediğimiz alana geçilir. Kıraat kitapları bu sıraya göre tanzim edilmişlerdir. “Ferşü'l-hurûf”, farklı okuyuşlara konu olan Kur'an lafızlarının ele alındığı, kimler tarafından nasıl okunduğunu gösteren bölümdür.

Ayrıca Şâtıbî'den önceki ve sonraki kıraat âlimleri, kıraatleri okumak isteyen kişinin mutlaka nesir veya nazım olsun kaynak bir eseri ezberlemesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Şâtıbî, Dâni'nin yedi kıraatle ilgili Teysîr'ini ezberledikten sonra, günümüzde “Şâtıbiyye” adı ile şöhret bulmuş *Kaside-i Lâmiyyesi* “*Hırzül-Emânî ve Vechüt-Tebânî*” isimli eserini yazmıştır. Bu durumu da eserinde;

فَأَجْنَتْ بِعَوْنِ اللَّهِ مِنْهُ مَوْلَا فِي يُشْرِهَا التَّيْسِيرُ رُمْتُ اخْتِصَارَهُ

BİBLİYOGRAFYA

a. Yazma Kaynaklar

Hamdullah Efendi, b. Hayreddin (X.asır h.), *Füyûdu'l-İtkân fi vücûbi'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, Bl., Nr. 3992.

el-İslambûlî, Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Ya'kûb (XII.asır h.), *Mürşidüt-Talebe ilâ Ma'rifeti Turuki't-Tayyibe*, Hacı Selim Ağa Ktp., Üsküdar, Nr. 29.

el-Mensûrî, 'Ali b. Süleyman b. 'Abdullah (1134/1721), *İcâzetün fi'l-kıraati's-seb'î ve'l-aşri ve't-takrîb*, İcâzeti alan: Hasan b. Ahmed (Hoca Paşa Camii İmamı, senesi: 1133/1720). Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Bl., Nr. 24, vr. 95b; *Resâil mecmû'a*, Hacı Selim Ağa Ktp., Üsküdar, Nr. 5, 626.

Muhammed Emin Efendi, b. 'Abdullah b. Muhammed Sâlih ('Abdullah Efendizâde) (1275/1858), *Zuhru'l-Erib fi İdâhi'l-Cem'î bi't-Takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Bl., Nr.11.

el-Paluvî, Hâmid b. 'Abdülfettâh (XII.asır h.), *Zübdetü'l-'İrfân fi Vücûbi'l-Kur'an*, Th. Dr.Mustafa Atilla Akdemir (Basılmamış Doktora Tezi), Tire Necip Paşa Ktp., Diğer Vakıflar Bl., Nr. 52.

b. Matbû Kaynaklar

el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed (1117/1705), *İthâf Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbe'ati 'aşer*, Th. Şa'bân Muhammed İsmail, I-II, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.

- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (833/1429), *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Ts.
- İbn-i Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbas, *Kitâbü's-Seb'ati fi'l-Kıraat*, Th. Dr. Şevkî Dayf, Dâru'l-Me'arif, Mısır
- Kehhâle, 'Omer Ridâ', *Mu'cemül-Müellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye*, I-XV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- el-Mersafî, 'Abdülfettâh es-Seyyid 'Acemî (1409/1988), *Hidâyetül-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bâri*, Dâru'n-Nasr li't-Tibâ'ati'l-İslamiyye, Suudi Arabistan, 1402/1982.
- Muhammed Emin Efendi, b. 'Abdullah b. Muhammed Sâlih ('Abdullah Efendizâde) (1275/1858), *Umdetül-bullân fi idâbi zübdeti'l-'urfân*, Alay İstihkâm Matba'ası, İstanbul 1270/1853.
- es-Safâkusi, Veliyyullah Seyyidi 'Ali en-Nûrî (1117/1705), *Gaysü'n-Nef' fi'l-kıraati's-seb'*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır 1373/1954.
- ez-Zirikli, Hayreddîn (1396/1976), *el-'Alâm Kâmûsu Terâcim li eşberi'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'arabi ve'l-müsta'rabine ve'l-müsteşrikin*, I-XII, Beyrut 1390/1970.

c. Arapça Olmayan Kaynaklar

- Baltacı, Cahit, *Osmanlı Medreseleri, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı medreseleri, teşkilat, tarih*, İstanbul 1975.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Aksa Yayınları, Bursa 1997.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nr. 91, 2.Baskı, İstanbul 1995.
- Tobay, Ahmet, *Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi ve Hadis şerhciliğindeki yeri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü., 1991).
- Yüksel, Ali Osman, *Ulümül-Kur'an kaynaklarından İbnü'l-Cezerî ve Tayyibesi*, M.Ü. Yayın Nr.601, İlahiyat Fakültesi Yayın Nr.8, İstanbul 1993.